

ГОЈКО БОЖОВИЋ

ИСТОРИЈА У ОГЛЕДАЛУ ПОЕЗИЈЕ

САЖЕТАК: Две песме Бранислава Петровића из књиге *О њро-клеџа да си улица Риџе од Фере*, која је објављена на самом почетку седамдесетих, „Добровољни прилог за националну историју” и „Прилог за европску историју”, успостављају непосреднији однос са историјом. Ове две песме нису једине Петровићеве песме које долазе у додир са историјом, мада је у њима веза са историјом дубља него и у једној другој песми овог песника. Слика историје у овим песмама није систематична, ни хроникално утемељена, нити је то у природи дара и темперамента, рапсодичног гласа и интуитивне поетике овог песника, али зато јесте искошено и разорно разумевање захваљујући коме се, слој по слој, скида образина историје с којом се саживела и умногоме поистоветила национална и европска заједница. Сагледани из шире перспективе до које нас доводи драма модерне, Петровићеви „добровољни прилози” изражавају дубоку сумњу у могућност да се историја хуманизује, па чак и у могућност да критичко сведочење о њој буде препознато као делотворно упозорење. Два песникова „добровољна прилога” за националну и европску историју разликују се по томе што он у једном случају преиспитује и детронизује преовлађујућу слику националне историје, док у другом случају песма, узимајући на себе лик митопеје, предочава критичку верзију европске историје. Песник не налази смисао у историји, нити у њеној званичној и канонизованој верзији. Одбијајући да модерне митове, међу којима мит о токовима историје има посебно место, прихвати као трајну и недодирљиву слику, песник се одлучује за радикално оспоравање табуа и стереотипа, националних и хуманистичких митова модерног доба, као и за критку модерне. Песник у „добровољним прилозима”

искуство егзистенције преобликује у критички интонирану суму историјског искуства.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: предосећање будућности, национална историја, европска историја, митопеја, мит, пародијско-хуморни третман, критички модус, детронизација, критика модерне.

У четвртм делу песме „Предосећање будућности”, у књизи *О њроклеџа да си улицо Риџе од Фере*, Бранислав Петровић каже:

историјо страшна
болна
и предуга.

Историја се призива да би се, у мимогреду, на њеној позадини из које одасвуд избија „иста / туга”, исказало *њредосећање будућности* која је почела, с којом ваља живети, али и у којој виталистички смисао постојања замењује језа искуства и сумрачна страна егзистенције.

За овим стиховима Бранислава Петровића уследиће две песме у којима се успоставља непосреднији однос са историјом, у једном случају с националном, у другом случају са европском и општом историјом. Обе песме песник дефинише као прилоге; то није скромност, нити је она овом песнику приличила, већ *њредосећање* да је „дуго трајање” историје довољно сажети у неколико песничких слика у којима ће оживети како драма прошлости тако и слутња будућности која је овог песника ужаснула још од друге половине шездесетих година, да би то врхунило у књигама *О њроклеџа да си улицо Риџе од Фере*, из које су ова два песничка прилога, и *Предосећање будућности*, које су објављене на самом почетку седамдесетих.

„Добровољни прилог за националну историју” и „Прилог за европску историју” нису једине песме Бранислава Петровића које долазе у додир са историјом, мада је у њима веза са историјом дубља него и у једној другој песми овог песника. У песми „Рода” из књиге *Предосећање будућности* осећа се хроникални тон, али је у песми много више реч о митопеји него о историји, док су призоване историјске слике, пореклом из далеке историје, довољно уопштене да бисмо их пре узели као начелну слику историје од почетка света него као конкретизовано историјско искуство.

Дугачка „Песма јапанског војсковође”, испуњена звуковном страном и ефектним рефренима, ближа је савременој историји, али и у њој овладава слика суровости историје, док се, уместо непосредније референцијалности на проверено искуство историје,

песник опредељује за моћне метафоре у којима се историјско знање измешта у хуманистички засновану критику слепих сила људског времена и историје. Док песма говори о руском цару који је сурово показао своју моћ, бичујући јапанске војнике тако да им је отпадало месо од костију, историјска стварност Руско-јапанског рата из 1904–1905. године сасвим је другачија: Русија је у том рату претрпела тежак војни пораз, изгубила важан део свог престижа, одрекла се Кореје, Манџурије и кинеских острва која су послужила као повод сукоба, изгубила балтичку и пацифичку флоту. Сам војни слом из основа је потресао руско друштво, водећи најпре до Револуције 1905, а потом и до Октобарске револуције. Наравно, поезија није никаква реплика историје, нити је дужна да верно одражава историјске токове. Утолико песма Бранислава Петровића није, призовимо аристотеловску пројекцију, починила никакву грешку против поезије, па чак ни против разумевања историје у ширем смислу. Песма је индивидуализовани глас јапанског војсковође који у неком неодређеном сегменту немилосрдног рата за премоћ на Далеком истоку проживљава драму страдања својих војника. Ту драму и тај глас песник може да надреди општем плану историје, не изневеравајући, при томе, хуманистичку критику ратног сатирања, до које је песнику више стало него до историјске дословности. Изоловани тренутак Руско-јапанског рата, испуњеног страшним губицима на обе стране, послужио је песнику да предочи слику ратне кланице која стоји на почетку сурових ратних искустава XX века.

Песниково опредељење за митски и надвремени говор, који само повремено призове покоји историјски детаљ, потврђује се и у књизи *Трагом њрах*. Представљајући слику света у којој се доводе у везу и прожимају живот и смрт, слутња језе и сведочење чуда, лепота и ужас, озарење и страх, стихови из књиге *Трагом њрах* изводе пред читаоца сина Човечице „Ужаснутог / Запањеног / Задивљеног”, и све то у исти мах. Ужас пред искуством егзистенције и историје претвара се у запањеност пред спремношћу човека да посегне за рушилачким силама или да постане њихово оруђе, да би је сменила задивљеност пред човековим стваралачким могућностима, док се све, у непрекинутом цикличном смењивању, не врати натраг.

Такво разумевање света, времена и историје, као и места човека у њиховом координатном систему, не изненађује у овој поезији. Она најпре, од најранијих песама па до последњих песникових стихова, неретко говори о постању, посеже за космогонијским тоновима или сагледава историјски тренутак или човекову судбину из перспективе неодређене, али свакако велике масе времена. Доживљавајући поезију као „сећање на свет”, Петровић разуме да

улога песме није да се претвори у низ сведочења појединачних или локалних догађаја, већ да у себи сажима суму људског и историјског искуства, због чега се слика историје не дели недвосмислено од митских зона, нити од надвремених токова. Отуда у овим песмама историју много више слутимо, предосећамо или подразумевамо него што се на препознатљиву слику историје можемо позвати у неком од песникових стихова. Сетимо се стихова из књиге *Предосећање будућности* у којима се самеравају улога песника и улога филозофа:

У мени се песник с филозофом коље
добро бити неће – широко им поље.

Два „рођена брата” и ништа мање два „зидара света”, песник и филозоф, упркос свим опречностима и напетостима које се јављају између њих, остварују сагласје у откривеном „јединству супротности”:

Филозоф стражари по највећем мразу и дрхти као прут
заузврат му песник
кроз најцрње тмине
својом лудом главом
осветљава пут.

Нарочита улога песника не остаје у тако привилегованом односу само када је реч о филозофу него и када је реч о разумевању историјских токова. Два добровољна прилога Бранислава Петровића разумевању српске и европске историје показују на недвосмислен начин снагу тог поетичког уверења да поезија види дубље и даље у тами прошлог и будућег времена.

Песник снажног и зебњом испуњеног „предосећања будућности”, који је, уз то, громко објављивао: „Доживео си страшну омладину”, окренуо се у једном тренутку историји. Та слика историје није систематична, ни хроникално утемељена, нити је то у природи дара и темперамента, рапсодичног гласа и интуитивне поетике овог песника, али зато јесте искошено и разорно разумевање захваљујући коме се, слој по слој, скида образина историје с којом се саживела и умногоме поистоветила национална и европска заједница.

Петровићеве песме стоје у дијалогу са историјом, али то није једноставан дијалог, нити је то обична историја. Песник не приповеда званичну и канонизовану историју, нити таква историја представља коректив његовог песничког гласа. Уместо историјске

интонације, интертекстуалности и непосредног позивања на историјске теме и изворе, Петровић се опредељује за критички модус и за пародијско-хуморни третман историје. Званична историја, другим речима, освештано знање о историји као колективно знање и памћење заједнице, стоји у основи Петровићевих стихова више као изазов него као извор, али су песме у критичком и полемичком односу с њом. Његове песме детронизују како посвећени статус историје, тако и херојски статус повлашћених ликова и догађаја националне и европске историје. Обе историје су преглед трагичних и апсурдних догађаја, ничим немотивисаних процеса, грамзивих и обесних јунака, прељуба и злочина. Сагледани на такав начин, историјско постаје обично и прозаично, херојско постаје банално.

На почетку и на крају песме „Добровољни прилог за националну историју” налази се по једна митска слика. Из мита проистиче национална историја, изговорена и представљена из наглашено изокренуте перспективе, да би се на крају песма поново вратила у мит. Јунаци почетне митске слике у песми јесу жена и старац Егон, док је покретач митске ситуације пчела заражена „пољупцем Демона”. Жена и Егон се враћају на позорницу песме у завршној митској слици, али се сада као митски извор указује сунце које „не уме да зађе”. Слика националне историје почива на неспорним историјским фигурама, од цара Душана и нејаког Уроша, преко Лазара и Косовског боја, све до Вишњића који „после много лета” у тами времена, како се у овој поезији од песника и очекује, налази и објављује сунце. У том Вишњићевом гесту указује се карактеристична вера Бранислава Петровића, посебно упечатљива у његовим стиховима из ране и средње фазе, у „моћ говора” и у снагу стваралачког чина.

Ако су историјске фигуре у овом „добровољном прилогу за националну историју” неспорне, контекст у коме се оне налазе је – сем у Вишњићевом случају, који има дубљу поетичку основу – неуобичајен, измештен из стандардних очекивања и разумевања националне историје. Душан није војсковођа и моћни цар него свирепи и сујетни мучитељ себра Луке, док су црви све што остаје после обојице. Душанова Јелена, „криком себра тајно обљубљена”, рађа из тог прељубничког чина нејаког Уроша. Лазар није кнез, како га памти историја, ни цар, како га неретко памти епска песма, него „слуга неки” који окупља народ, „неук, несрећан и храбар”, као лак плен за Татаре. Обилићев херојски чин је, заправо, услуга султановом сину, а сам Обилић је готово деперсонализован у речима „неки Милош”. Та слика националне историје је полемична и неочекивана. Песник детронизује основне националне митове, док историјске фигуре из националног мита преводи у поље обич-

них људских страсти и слабости, међу анонимне и ни по чему изузетне људе који самим тим не стичу место у престижном националном пантеону. Стабилизвана историјска представа, настала на дугом трајању митова и епске песме, преточених у званичну верзију историје, што се не мора увек поклапати са увидима историографије, доводи се у питање конкурентском сликом јаке имажинативне основе и изразито полемичког статуса. Канонизована слика историје се не излаже у песми, али се подразумева, јер је реч о темама које су познате сваком читаоцу српског језика: на тој основи активiranог и оствареног препознавања израста полемичка димензија песничког „добровољног прилога“.

Национална историја је приказана из обрнуте перспективе, а кључно средство детронизације епског света јесте епски десетерац. Заједно с десетерцем, песник користи и епске формулаичке изразе: тако витез стегоноша мора бити витак, коњаници лаки, а гозба добра. Да би разорио епски образац представљања националне историје, песник посеже за стабилном епском формулом тако што у десетерац, као основни облик епског предања, уноси искошену, полемичку, детабуизирану слику епског света. Модерни песници су често деконструисали епске теме и националне митове модерним песничким средствима. Петровић, напротив, употребљава епски десетерац као средство модерне поезије помоћу којег доводи у питање митско, епско и канонизовано разумевање историје. Модерност песме на тај начин не бива доведена у питање, али се радикалније преиспитује национални мит.

У „Прилогу за европску историју“ историјска основа је још дубља и удаљенија него у „Добровољном прилогу за националну историју“. Ни историјске фигуре ни историјски догађаји не призивају се непосредно. „Прилог за европску историју“ од почетка до краја протиче као митопеја која се тек на симболичкој равни може довести у везу са европском историјом. Поднаслов песме, „Из дневника“, наговештава опис низа догађаја који се одвијају у недефинисаном простору и у недефинисаном времену, што су све оквири митских ситуација. Један за другим, смењују се сурови призори у којима група беспштедних и неустрашивих ратника иде из злочина у злочин: „имали смо задатак да нас по злу запамте“. Убиства и мучења, злочини и разарања телесности, уз то и ширење епидемија, представљају непрекинути низ суровости:

За нама неразуман лелек недостојних
испред нас циљеви узвишени
изнад Звер која нас води
путевима Господњим

Шокантне сцене насиља и злочина обликују јединствену повест о злу оствареном у недефинисаним масама људског времена. Једни људи чине зло другим људима, искушавају и муче једни друге, наводе друге на зло, немају милости ни саосећања. Напротив, зло се умножава, а свака од епизода похода јунака у овом „Прилогу за европску историју” изгледа као могућа градација у развоју зла у људској природи и друштву. То зло, међутим, као што знамо и из Петровићеве песме и из европске историје, није немотивисано, ни случајно. Оно проистиче из „узвишених циљева”, из „виших интереса”, из „државног разлога”, из „најбољих намера”, из „чврсте вере” у бољу и светлију будућност зарад које су сва средства оправдана, а сви греси и злочини опроштени. Историја насиља неодојива је од једнако дуге историје великих прича којима се насиље оправдава и нормализује, што га самим тим чини саставним делом цивилизацијског искуства.

Једини тренутак када се свеопште зло доводи у питање појављује се на самом крају песме. Када сурови јунаци ове песме наиђу на бистру воду у непознатим брдима, ту ће, напоскон, угледати своја лица и „изненада” бризнути у плач. Бистра вода је стварна и симболичка супротност лицима и природи злочинаца, као што је и плач, као последња реч ове песме, сушта супротност свим њиховим претходним поступцима. Ако је цела песма сума дехуманизујућих поступака, њена завршна реч отвара могућност катарзичног прочишћења. Плач у Петровићевој поезији најчешће оличава тренутак у коме јединка кроз катарзу долази до искупљујућег увида или сазнања. Плач је у другим песама овог песника тренутак спознаје, час спомена на драгоцене људе или на тренутке који се не смеју превидети, откриће најдубљих људских основа.

Да ли онда и плач на крају „Прилога за европску историју” означава час хуманистичке катарзе, најаву очовечења после дуге и застрашујуће историје злочина и насиља, или је само тренутак у коме се насиље повлачи пред зрном хуманистичког смисла, пред бистром водом живота?

То питање у овој песми Бранислава Петровића остаје отворено, али због тога симболичка слика европске историје није мање драматична ни неизвесна. Морамо, међутим, имати на уму Петровићев поетички лук, од виталистичке прославе чуда живота, човекових градитељских и уопште стваралачких моћи, а пре свега чуда стварања и моћи говора, преко „предосећања будућности” која је већ почела а која је доживљена као језа свакодневице, као низ слутњи и остварења зла и сваковрсних претњи и извора живе зебње, до позне и коначне спознаје да је све, баш све, смеће и да ће све завршити у смећу као коначном исходу цивилизацијског трајања и пада.

„Прилог за европску историју” могао би се по својим значењским последицама узети и као прилог за општу историју људске врсте. Зашто се онда у Петровићевој песми јавља европска историја? То не говори о песниковој европоцентричности, већ о томе да је историја европоцентрична, следствено чињеници да је интерпретација моћ, па је самим тим историја увек ситуирана тамо где је моћ. Док у „Добровољном прилогу за националну историју” доводи у питање националне митове који су у самој основи предања заједнице, поготову оне о златном раздобљу средњег века, песник у „Прилогу за европску историју” доводи у питање хуманистичке митове о прогресу у европској и уопште људској историји, о непрестаној хуманизацији историје и човековог деловања у њој, о просветитељском преокрету и о развоју људских односа у модерном добу.

Критичка историја Европе у XX веку Марка Мазовера умногоме потврђује песникову суморну визију историје много дуже од века у коме је Европа постала поприште два светска рата и изгубила глобално преимућство. „У Француско-пруском рату из 1870–1871. било је 184 хиљаде жртава. У Првом светском рату било их је преко осам милиона, а више од 40 милиона Европљана – од тога преко половина цивила – погинуло је у Другом светском рату”, пише Мазовер у *Мрачном конјиненџу*. Упркос тој драматичној слици XX века, која врхуни у драматичном умножавању људских жртава, „осећај европске цивилизацијске премоћи” остајао је нетакнут, па чак „ни убитачни докази у XX веку нису умањили способност Европљана за самообманом”. Та самообмана исказивана је и у односу према митологизацији историје и савремености, као и спремношћу да се други, чак и када припадају европској култури, радије посматрају „као део варварског Трећег света” него да се прихвати „како и сама савремена Европа може бити укаљана” у обновљеном насиљу.

Петровићева зебња пред наслућеном будућношћу продубљена је песнички продорним разумевањем историјске прошлости. То наводи песника да се суочи с поразним сумама историјског искуства и да одбаци сваку идеолошку пројекцију прошлости или будућности. Утолико Петровићеви стихови могу да се разумеју и као аутентични одјек на дубоку хуманистичку запитаност европског човека после катаклизми Првог и Другог светског рата. На један начин ту запитаност изражава Адорно у знаменитом есеју „Критика културе и друштво” говорећи о немогућности писања поезије после Аушвица: „Критика културе суочена је с последњим ступњем дијалектике односа и варварства: после Аушвица писање поезије треба схватити као чин варваризма, и то нагрiza и спознају која изриче зашто је постало немогуће данас писати песме.”

Зигмунт Бауман верује да Аушвиц нипошто није инцидент у историји, већ да је Холокауст, као израз неколико важних токова модерне, могућа и очекивана последица модерности и цивилизације таквих какви јесу и какве често идеализујемо, никако варварства које рутински одбацујемо и у том одбацивању увеличавамо себе. Аушвиц, сматра Бауман у *Модерности и Холокаусту*, представља најекстремнији израз цивилизације модерне. Баумановој песимистичкој критици модерне блиско је и Слотердајково разумевање „културе логора” као једног од кључних „малигних понављања” у модерној историји: „Она је служила репресији под изговором преваспитања, уништавању под изговором рада. Те напокон брисању с лица земље без изговора.” Сагледани и из ове шире перспективе до које нас доводи драма модерне, Петровићеви „добровољни прилози” изражавају дубоку сумњу у могућност да се историја хуманизује, па чак и у могућност да критичко сведочење о њој буде препознато као делотворно упозорење.

Настали у сличном времену и објављени у истој књизи, два песникова „добровољна прилога” за националну и европску историју разликују се по томе што он у једном случају преиспитује и детронишује преовлађујућу слику националне историје, док у другом случају песма, узимајући на себе лик митопеје, предочава критичку верзију европске историје. Сличност ова два необична песничка прилога је, међутим, дубља. Песник не налази смисао у историји, нити у њеној званичној и канонизованој верзији. Одбијајући да модерне митове, међу којима мит о токовима историје има посебно место, прихвати као трајну и недодирљиву слику, песник се одлучује за радикално оспоравање табуа и стереотипа, националних и хуманистичких митова модерног доба.

Удружен с филозофом, с којим се некада и коље, посвађан са историчарем који педантно бележи детаље врло често остављајући ширу слику историје без довољно светла, песник у „добровољним прилозима” искуство егзистенције преобличава у критички интонирану суму историјског искуства.

Гојко Б. Божовић
Самостални истраживач
Издавачка кућа Архипелаг
Београд
gojko.bozovic@arhipelag.rs